

dülhamid devrinde de orijinalliğini tamamen kaybetmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Pakalın, I, 80-84; D. A. Kidd, *Latin Dictionary*, London-Glasgow 1985, s. 27; L. G. Pine, "Heraldry", *EAm.*, XIV, 111-115; M. Fuad Köprülü, "Bayrak", *İA*, II, 401-420; SA, I, 103-105; R. Gayre, "Heraldry", *EBr.*, XI, 387-406.

SELÇUK MÜLÂYİM

ARNAVUTLUK

Balkan yarımadasının batısında
ve Adriyatik kıyısında
bir Avrupa ülkesi.

I. COĞRAFYA

II. TARİH

III. DİN

IV. DİL ve EDEBİYAT

V. MİMARİ ESERLER

I. COĞRAFYA

Resmî adı Arnavutluk Halk Cumhuriyeti (Republika Popullore e Shqipërisë) olan ülkenin başşehri Tiran (Tirana, nüfusu 254.000, 1985 tahmini), yüzölçümü 28.748 km², nüfusu 3.000.000'dur (1985 tahmini). 1982 bilgilerine göre 1.810.000'i Yugoslavya, 250.000'i Türkiye, kalanı da Amerika, Avustralya, Yunanistan, İtalya, Belçika, Kanada, Yeni Zelanda ve muhtelif Arap ülkelerinde olmak üzere toplam 2.340.000 Arnavut da ülke dışında yaşamaktadır. 1980 istatistikleri nüfusun % 93.1'inin Arnavut, % 2.5'inin Çingene, % 2.4'ünün Yunan, % 2'sinin diğer unsurlardan meydana geldiğini göstermektedir. Resmen bütün dinlerin yasak olduğu ülkede dinlerin nüfusa oranı: Müslümanlar % 70-75, Ortodokslar % 18-20, Katolikler de % 10-12'dir. Yasaklamadan önce müslümanların % 75-80'inin Sünnî, geriye kalanların da Bektaşî oldukları ve Bektaşîler'in Ehl-i sünnet dışındaki inanış mensupları tarafından temsil edildikleri bilinmektedir (aş. bk.). Başlıca şehirleri Draç (Durrës, 72.600), İshkodra (Shkodër, İskenderiye, 70.000), İlbasan (Elbasan, 68.000) ve Avlonya (Vlorë, 60.000)'dir.

Balkan ülkelerinin en küçükü olan Arnavutluk yüzey şekilleri çeşitli olan bir ülkedir. Kuzeybatı-güneydoğu istikametine ve birbirine paralel birkaç sıra halinde uzanan dağlar ülke yüzeyinin büyük bir kesimini kaplar. Bu dağlar, Yugoslavya'nın batısında Adriyatik denizi-ne paralel olan Dinar Alpleri'nin Kuzey

Arnavutluk'taki uzantılarıdır ve Arnavutluk Alpleri adıyla anılır. Derin vadilerle yarılmış ve buzullar tarafından yer yer kemirilmiş olan bu dağlık kesim Yezertsa zirvesinde 2694 metreye ulaşır. Bu kesimin güneydoğusunda Yugoslavya sınırında yer alan Korab kütlesi 2751 m. ile Arnavutluk'un en yüksek noktasını teşkil eder. Ülkenin güneyinde yükseklikler azalır ve 2100-2500 m. arasında değişiklik gösteren bu bölgedeki dağlar üç sıra halinde devam eder. Kıyı boyunca kuzeyden güneye doğru uzanan ve Orta Arnavutluk'ta içeriye doğru genişlik kazanan kıyı ovaları, dağlık kesimler dışında farklı bir coğrafi ünite meydana getirirler ve akarsu vadileri boyunca dağlık kesimin içine körfez gibi sokulurlar. Doğudaki dağlık bölgeden batıdaki ovalık bölgelere birden bire geçilmez, aralarına alçak tepelerden oluşan bir alan girer.

Arnavutluk'un kıyı kesiminde ılık, içerdeki dağlık kesimlerinde ise sert ve soğuk bir iklim hüküm sürer. Akdeniz ikliminin tipik şekli görülen kıyıda ocak

ayı ortalamaları 8°, temmuz ayı ortalamaları ise 24°.7'dir. Doğuya doğru ocak ayı ortalamaları 5°'nin altına düşer, temmuz ayı ise ortalama 23°.5 sıcaklık gösterir. Yıllık ortalama yağışlar kıyıda 1000 mm. civarında iken doğuya doğru gittikçe 1400 ve bazı yüksek kesimlerde de 1800 milimetreyi bulur. Kıyıda yazlar kurak geçer ve yağışların ancak onda biri bu mevsime isabet eder. Ülke yüzeyinin üçte biri ormanlarla kaplıdır ve maki alanları da katılacak olursa bu oran beşte ikiyi aşar. Kıyıdan itibaren 400 metreye kadar olan yüksekliklerde Akdeniz ikliminin tanıtıcı bitki örtüsü olan makiler, 900 metreye kadar meşe ormanları, daha yüksek kesimlerde de kayın ve çam türleri görülür.

Arnavutluk'un kuzeyinde bulunan çok küçük bir bölge sularını Lim ırmağıyla Tuna'ya, onun vasıtasıyla da Karadeniz'e gönderir; bu küçük istisna dışında ülkenin bütün akarsuları Akdeniz'e ulaşırlar. En önemli ırmaklar, Arnavutluk Alpleri'ni derin vadilerle yararak Adriyatik denizine ulaşan Drin (Drina), Mat, Erzen, İşkumbi (Shkumbi), Semen ve Vijosa'dır (Vjosa). Bunlar arasında en önemlileri 285 km. uzunluğundaki Drin'dir. Ohri (Ohrid) gölünden çıkan Kara Drin (Drin Izi) ile Ak Drin (Drin Ibradi) adlı iki önemli kolun birleşmesiyle meydana gelen bu ırmağın aşağı kesimlerine Boyana adı verilir ve ırmak bu isimle denize ulaşır. Akarsularda yazın su seviyesi çok düşer ve bazıları tamamen kurur; en yüksek su seviyesi kasım-nisan arasındaki dönemde görülür. Ülkede irili ufaklı bazı göller varsa da bunlar arasında yalnız İshkodra, Ohri ve Prespa gölleri önemlidir. Kuzeybatıdaki İshkodra gölü ile doğudaki Ohri gölü Yugoslavya sınırı üzerinde bulunur ve her ikisinin de büyük kısmı bu ülke topraklarında kalır. Ohri gölünün güneydoğusunda yer alan Prespa gölü ise Arnavutluk - Yugoslavya - Yunanistan sınırı üzerinde bulunmakta ve büyük kısmı yine Yugoslavya'da kalmaktadır.

Arnavutluk topraklarının ancak % 17'sinde ziraat yapılabilmektedir. Ziraatin en çok geliştiği bölgeler, ülke genelinde en fazla mahsul veren Draç ve Avlonya arasındaki ova başta olmak üzere orta kesimdeki kıyı ovalarıdır ve buralarda daha çok buğday, mısır, tütün ve patates yetiştirilir. Ülkenin orta kesiminde dağlar içine sokulmuş vadilerin çevresinde gelişen havzalar da önemli ziraat

Arnavutluk

alanlarıdır ve bunlardan özellikle iç kesimdeki Görüce havzasında şeker pancarı yetiştirilmektedir. Güney kıyıları genellikle Akdeniz ürünlerinin yayılış alanı olup zeytinlikler ve turuncgil bahçeleri daha çok bu kesimde bulunur. Arnavutluk'ta turuncgiller dışında incir, elma, kiraz, şeftali, armut ve kestane yetiştirilir. Doğuda yer alan dağlık bölgeler hayvancılık alanlarıdır ve çiftlik hayvanı yetiştiriciliği ekonomide önemli bir yer tutar. Ülkede yeraltı zenginlikleri olarak, yatakları dağınık şekilde bulunan ve genellikle düşük kaliteli olan linyitten başka, kendi ihtiyacına yettiği gibi biraz da satabildiği petrol ve dünya ticaretinde söz sahibi olduğu krom bulunmaktadır. Ayrıca nikel, bakır, demir, kükürt, çinko, kurşun ve boksit çıkarılmakta olup yakın yıllarda bulunan doğal gaz da ümit verici görünmektedir.

Arnavutluk'ta sanayi faaliyetleri oldukça çeşitlenmiştir ve bunların başında, ülkeyi 1972 yılından beri elektrik ihraç edecek duruma getiren enerji üretimi gelir. Ulaşımda kullanılmayan nehirler enerji üretimine elverişlidir ve ülkede üretilen elektriğin beşte dördü hidroelektrik santrallerinden elde edilir. Enerji, metalurji, demir çelik ve kimya gibi ağır sanayi yanında dokuma, ayakkabı yapımı, gıda, kereste, deri gibi hafif sanayi kolları da gelişme yolundadır.

Arnavutluk'un arızalı yapısı, uzun süre ulaşım şebekelerinin gelişmesini engellemiş ve demiryolu ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1948'de ülkeye girmiştir. Maden bölgeleri ile sanayi bölgeleri ve ihracat limanları arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla karayolları da geliştirilmiş durumdadır. Ülke deniz ticaretinin % 80'inin yapıldığı Draç en önemli limandır; özellikle krom, demir, nikel ve bakır ihracatı buradan yapılır. İç hat hava ulaşımının bulunmadığı ülkedeki tek havaalanı Tiran'dadır.

Arnavutluk ekonomisi diğer sosyalist blok ülkelerinde olduğu gibi merkezi bir planlama ile yürütülür ve daha çok krom ve nikel madenleri ile sanayie dayanır; ziraata dayalı çalışmalar da sürdürülmektedir. Millî gelirden ziraatin payı % 38, sanayi ve madencilik payı ise % 45'tir (1978). Bütçe gelirleri katma değer vergisinden ve kazanç vergisinden oluşur; fertlerin ticaretle uğraşmamaları ve mülkiyet haklarının olmaması sebepleriyle ticarî faaliyet sonucu

doğacak kazanç vergisi bulunmamaktadır. Ülkenin gelişmesinde Sovyetler Birliği, Çin ve diğer sosyalist blok ülkelerinin yardımları önemli yer tutar. Bu ülkelere olan bağımlılık, siyasî bağların zayıflaması neticesinde ülke kalkınmasını menfi yönde etkilemekte, bazı projeler finansman kaynağının ortadan kalkması ile askıya alınmaktadır. Yönetim ziraî faaliyetlere önem vermekte ve ülke ziraî mahsuller bakımından kendi kendine yetme seviyesine çıkma çabası içinde bulunmaktadır. Ağır sanayi devletin elinde olup küçük ziraî faaliyetler kooperatifler yolu ile yürütülmektedir. Para birimi lektir ve 1985 paritesine göre 1 ABD doları 7.15 lek civarında idi.

II. TARİH

Arnavutluk halkının menşei, Hint-Avrupa asıllı olan İlliryalılar'a dayanmaktadır. Latince kaynaklarda Arbanenses veya Albanenses, Slav kaynaklarında Arbanaci, Yunan kaynaklarında yine çoğul haliyle Albanoi yahut Arbanitai olarak geçen bu halkın adını Osmanlılar önceleri Yunanca'sından b> v değişikliğiyle Arvanid şeklinde almışlar, daha sonra da Türkçe'nin fonolojisine uydurup Arnavud ve Arnavut şekillerinde kullanmışlardır; aynı şekilde Bulgarlar da Arnavut demektelerdir. Arnavutluk'un yerlisi olan İllirya kabileleri, milattan önce VII. yüzyılda sahillere yerleşen Yunan kolonileri vasıtasıyla Yunan kültürüyle karşılaşmışlar, ancak bundan fazla etkilenmeyerek dillerini ve etnik kimliklerini korumaya muvaffak olmuşlardır. Arnavutlar İşkombi nehrinin kuzeyinde bulunan Gegalar ve güneyinde bulunan Toskalar'dan meydana gelen iki temel etnik gruba ayrılırlar ki Türkler bu iki bölgeyi Gegalık ve Toskalık olarak ad-

landırmışlardır. Gegalar sadece lehçelerinde değil görünüş ve sosyal davranışlarında da Toskalar'dan ayrılırlar ve millî karakterlerini korumakta onlardan daha muhafazakâr kabul edilirler.

Milattan önce 167'de Balkan yarımadasını ele geçiren Romalılar, Drin nehrinin kuzey tarafında kalan toprakları İllirya eyaleti olarak teşkilâtlandırdılar. Roma İmparatorluğu'na bağlılık yanında otonom yapısını korumayı başaran İllirya, Roma ile Doğu Avrupa arasında önemli bir ticaret bölgesi haline geldi. Daha sonraki dönemlerde Arnavutluk çeşitli devletlerin işgali altında kalmış, VII. yüzyılda Slavlar ülkenin tamamını, IX-X. yüzyıllarda Bulgar İmparatorluğu güneyini, XII. yüzyılda ise Sırp kuzeyini ele geçirmişlerdir. XI. yüzyıldan itibaren Arnavutluk, feodal Avrupa'nın Bizans İmparatorluğu'na karşı yaptığı hücumlarda köprübaşı vazifesi görmüştür. XIV. yüzyılın ortalarına doğru Arnavutlar tekrar Sırp'ın baskısı altında kalmışlar ve birçokları Yunanistan'daki derebeylerin ücretli askerleri olarak Epir, Tesalya, Mora ve bazı Ege adalarına yerleşmişlerdir. Buralarda yerleşen Arnavutlar'ın çoğu tedricî şekilde Yunanlaştığı gibi bir kısmı da Güney İtalya'ya göç etmiştir.

Anadolu Türkleri, Arnavutlar'ı ilk defa 737'de (1337) Bizans İmparatorluğu ile yaptıkları ittifak neticesinde tanıdılar. Bizans'ta başlayan iç savaşlar sırasında Arnavutluk'taki dağlıların isyan etmesi ve pek çok yeri yağmalaması üzerine III. Andronikos Aydın beyi Umur Bey'den yardım istedi. Türk kuvvetlerinin desteğiyle harekete geçen Bizanslılar Draç'a kadar olan bölgede yeniden hâkimiyet sağladılar; daha sonra Türk kuvvetleri kendi ülkelerine geri döndüler. Çok geçmeden Sırp Kralı Stefan Dušan'ın Arnavutluk'u işgali (1343-1346) üzerine halkın Yunanistan'a göçü hızlandı. Stefan Dušan'ın Güney Arnavutluk'taki fetihleri sırasında bazı Arnavut beyleriyle askerleri ona yardımcı oldular. 1355'te Dušan'ın imparatorluğunun çökmesi üzerine Slav, Arnavut veya Bizans asıllı olan mahallî feodal beyler Arnavutluk'un her tarafına dağıldılar. Bu beyler arasında kuzeyde Balşalar, merkezde Topyalar en güçlü grubu oluşturuyorlardı. Avlonya, Berat ve Kanina'da hâkimiyetlerini kuran Balşalar, Draç'taki derebeyi Karlo Topya'yı tehdit ettiler.

XX. yüzyıl başlarında İşkodra Kalesi (İÜ Ktp., Albüm, nr. 90766)

Karlo Topya'nın Osmanlılar'dan yardım istemesi üzerine Viyosa nehri üzerindeki Savra'da vuku bulan savaşta II. Balşa'nın kuvvetleri yenildi ve kendisi de bu savaşta öldü (18 Eylül 1385). Topya ailesine mensup Arnavut beylerinin bu sefer sonunda Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesinden endişeye düşen Venedik, Karlo Topya'yı himaye maksadıyla Daniel Cornaro'yu I. Murad'a elçi olarak gönderdi (1387). Böylece Arnavutluk üzerinde uzun süre devam edecek olan Osmanlı-Venedik rekabeti başlamış oldu. Kosova Meydan Savaşı'ndan (1389) sonra Osmanlılar, Paşa Yiğit idaresindeki Saruhanlılar'ı Üsküp civarında iskân ederek orada kuvvetli bir merkez kurdular (1391). Venedikliler de Leş (Alesio), Draç, Drivasto gibi yerleri yıllık bir maaş karşılığı yerli beylerden aldılar. Osmanlılar, arazileri *timar** olarak vermek suretiyle yerli beyleri kendi taraflarında tuttular. Bu siyaset neticesinde Konstantin Balşa, Dimitri Yonima ve Gjergj Dukagin gibi beyler Venedikliler'e karşı Osmanlı tarafında yer aldılar.

Osmanlı idaresindeki Arnavutluk'la ilgili en eski kayıtlar I. Bayezid devrine kadar gider. Bu kayıtlar 1394 ve 1397 Arnavutluk seferlerinden yapılmış olan *tahrir**lere aittir. Osmanlılar'ın Timur'a karşı Ankara Savaşı'nda (1402) mağlûp olmaları üzerine bu savaşa Osmanlılar'ın safında katılmış olan birçok Arnavut beyi Venedik hâkimiyetini tanıdı. Osmanlı taraftarı olan İşkodra beyi Georgj Stratsimiroviç öldüğünde (1403) İşkodra'yı ele geçirmiş olan Venedik, ayrıca Ölgün (Dulcigno), Bar (Antivari) ve Budua'yı da hâkimiyeti altına aldı. Fakat Stefan Lazareviç ve Sırbistanlı Vuk Brankoviç tarafından desteklenen Stratsimiroviç'in oğlu Balşa, Venedik'e karşı uzun bir müca-

dele başlattı. Nihayet duruma müdahale eden Osmanlılar'la Venedikliler arasında çıkan savaşta Osmanlılar galip gelmiş ve Arnavutluk'un tamamını ele geçirerek Arvanid-ili (Arnavut-ili) adıyla bilinen sancağı kurmuşlardır (1415-1417). Osmanlı fetihlerinin ülkeye getirdiği yeni durum, bölgeye ait tahrir defterinin ihtiva ettiği ayrıntılı kayıtlardan anlaşılmaktadır. 1416'lara ait kayıtlarda muhtelif bölgeler adı altında Osmanlılar'a bağlı olan feodal ailelerin reisleri zikredilmektedir. Bunlar arasında Yuvan-ili, Balşa-ili, Gionomaymo-ili, Pavlo Kurtik-ili, Kondo Miho-ili, Zenebiş-ili gibi bazı bölge adları geçmektedir. Timar verilen aileler genellikle hristiyan olup timara sahip olmaları için İslâmiyet'i kabul etmeleri şart değildi. Bölgedeki Türk nüfus sadece askerî ve dinî personel den meydana geliyordu. Türkler'den timar sahibi olanlar adamları ile birlikte 800 kadardı. Arvanid sancak beyi, sancak merkezi olan Ergiri Kasrı'nda yaşardı; ayrıca her vilâyet merkezinde bir de kadı ve subaşı bulunurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede yaptığı en önemli değişikliklerden biri, ziraat arazisini devlete mal ederek şahıslara timar şeklinde dağıtmasıdır. Böylece önceleri derebeylere bağımlı olan halk yeni idarede kendini devlete bağlı görmüştür.

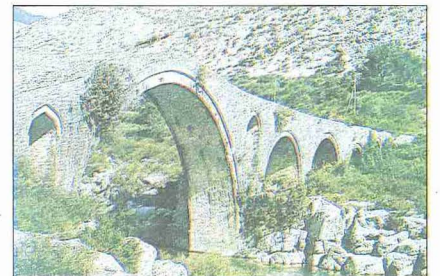
II. Murad'ın Yanya'yı almasından (1430) sonra yeni bir arazi ve nüfus tahririnin yapılmış olması (1432), Arnavutluk'ta Osmanlı idaresindeki kontrolün arttırıldığını gösterir. Orta Arnavutluk'ta önemli nüfuzu olan Andrea Topya, 1432'de bir Osmanlı kuvvetini mağlûp edince Osmanlılar'a karşı mukavemet hareketi başlamış oldu. Arnavutluk beyi Evrenos oğlu Ali Bey kumandasında bir Osmanlı ordusu âsilere yenildi (1435). Zaman zaman Osmanlı kuvvetleri ile çarpışan Arnavutluk'taki isyancıların yeni bir Haçlı ruhu ile Macaristan'da toplanmakta olan ordulara ümit vermeleri üzerine bu işi bir sonuca bağlamak gayesiyle Rumeli kuvvetleri Sinan Bey idaresinde harekete geçtirse de isyancıların başı Araniti, dağlara kaçmayı başardı. 1432 yılına ait Arnavid-ili *Tahrir Defteri* bu isyanların Osmanlı idaresini etkilemediğini, hristiyan ve müslüman timar sahiplerinin aynen yerlerinde kaldıklarını göstermektedir. Bundan sonra Osmanlılar'a karşı sürdürülen isyanın liderliğini, sonradan Araniti'nin kızı ile evlenen İskender Bey (Skanderbeg, Georges Castriota) yürütmüş ve onun zamanla elde ettiği

mevki, isyana milletlerarası bir mahiyet kazandırmıştır. İskender Bey Arnavutluk'un en önemli ailelerinden olan Kastriyotalar'dan gelmektedir. Kastriyotalar 1385 Savra yenilgisinden sonra diğer Arnavut beyleri gibi Osmanlı padişahına tâbi olmuş vaziyette görünüyordular. İskender Bey'in babası İvan (Yuvan) Kastriyota ise gerek Osmanlı gerek Bizans kaynaklarına göre Arnavutluk'un en önemli beylerinden biri idi ve Osmanlılar Ergiri Kasrı'nın kuzeyindeki bölgeye onun adından dolayı Yuvan-ili diyorlardı. Ergiri Kasrı, Ohri ve Berat'ta bulunan subaşı ve sancak beyleri mahallî kuvvetlerin yardımı ile İskender Bey'i idareleri altına almaya çalışmışlar, fakat onun hiçbir zaman 3000'i aşmayan kuvvetlerine karşı düzensiz çeteci taktiği uygulamasından dolayı başarı kazanamamışlardır. Ancak İskender Bey sadece Kuzey Arnavutluk'ta hüküm sürmüş, Güney Arnavutluk daima Osmanlı kontrolünde kalmıştır. İskender Bey 26 Mart 1451'de yaptığı bir anlaşma ile Napoli Kralı V. Alfonso'ya tâbi oldu ve kendi oturduğu Akçahisar'a (Kroya, Croia, Kruje) kralın bir adamı askerleriyle birlikte gelip yerleşti. Arkasından Araniti de onun gibi yaparak diğer beylerden Napoli kralı adına bağlılık yemini aldı ve böylece bütün beyler Alfonso'nun maiyetine girdiler. Çocukluğunda rehine olarak Osmanlı sarayına gönderilen ve on beş yıl Türk terbiyesi alıp kendisine verilen İskender adıyla padişahın iç oğlanları arasında hizmet gören İskender Bey, isyanından ölümüne kadar II. Murad'ı ve iki defa Arnavutluk üzerine sefere çıkmak zorunda kalan (1466, 1467) Fâtih Sultan Mehmed'i devamlı surette meşgul etmiştir. Arnavutluk'un tamamen fethi, ancak onun 1468'de ölümü üzerine, 1463'te imzaladıkları bir antlaşmaya dayanarak

Duvar süslemeleri XVIII. yüzyıla ait olan karakteristik bir Osmanlı evi - Ergiri

Kuzey Arnavutluk'ta Mut'a bağlı Mes köyündeki Osmanlı Köprüsü

mirasçısı olduklarını iddia eden Venedikliler'le yapılan savaşlar sonunda gerçekleştirilebilmiştir. 1463 yıllarında başlayan Osmanlı-Venedik harpleri sırasında Arnavutluk'un daha önce elden çıkmış olan birçok şehri geri alınmış, nihayet 1478'de Akçahisar, Drivasto, Leş ve Jabyak'ın, 1479'da İşkodra ve 1501'de de Draç'ın ele geçirilmesiyle fetih büyük ölçüde tamamlanmıştır; tam hâkimiyet ise 1571'de Bar (Antivari) ve Ülgüm'ün alınmasıyla kurulmuştur. Osmanlı hâkimiyetinin XVI. yüzyılın sonlarına kadar süren döneminde Arnavutluk barış ve refah içinde bulunmuştur. Bu dönem zarfında eski feodal aileler kendilerini Osmanlı rejimine uydurmuş, hatta Araniti ailesinden Ali Bey 1506'da Kanina, Ergiri Kasrı ve Berat arasında büyük timarlara sahip olmuştur.

1466 yılına kadar Arnavutluk, Osmanlı idare sisteminde Arvanid-ili adı altında bir sancak olarak görülmektedir. Bu sancağa bağlı vilâyetler arasında Ergiri Kasrı, Klisura, Kanina, Belgrad (Berat), Timorince, İşkarapar, Pavlo-Kurtik, Kartalos ve Akçahisar bulunmaktaydı. Fâtih devrinde İlbasan Kalesi inşa edilerek (1466) o bölge yeni bir sancak haline getirildi; daha sonra da güneyde Avlonya sancağı, doğuda Ohri sancağı ve kuzeyde de İşkodra (İskenderiye) sancağı kuruldu. Bu dönemde Konya yöresinden ve Kocacık yörüklerinden yapılan nakillerle fethedilen bölgeler iskân edildi. Buna karşılık Arnavutluk'tan da kendilerine timar verilmiş olan (Mazeraki ve Heykel gibi) bazı eski derebeyi aileleri Trabzon'da nakledildiler. Arnavutlar'ın Rumeli'deki ikinci önemli iskânları XVII-XVIII. yüzyıllarda vuku bulmuştur. Sırp'ların 1690'da İpek, Kalkandelen ve Kosova vadilerini terketmeleri üzerine Arnavutlar buralara yerleştirildiler. Bu dönemde Arnavutlar'ın bölgeye yerleşmeleri **mukâtaa*** sisteminin uygulanması sonucunda gerçekleşmiştir. Drin nehrinin kuzeyindeki Arnavut kabileleri Melc-i Sor (dağlılar) olarak adlandırıldılar. 1881'e doğru bu gruba bağlı müslüman ve hristiyanlardan oluşan on dokuz kabile bulunuyordu. Osmanlı Devleti kabilelere bayrak veya sancak vermek spsuretiyle onların otorite olduklarını kabul ediyordu. Bu devirde konulan sisteme göre her kabile bir bayraktarın idaresi altında bulunuyor ve bu kabileler Osmanlı ordusuna her aileden bir kişinin katılmasıyla oluşturulan yardımcı kuvvetler gönderiyorlardı. Osmanlılar, Bi-

zanslılar ve Sırp'lar zamanında Arnavutluk'ta uygulanan vergi sisteminin esasını değiştirmemişlerdir. Muhtemelen bir Sırp vergisi olan ispenç, 25 akçe nisbetinde her hristiyan erkek tarafından ödenmiş ve Bizans'taki aerikon ceza sistemi de **bâd-i hevâ*** adı altında devam ettirilmiştir. Yine Bizans döneminden kalma bazı vergiler de uygulanmıştır. Osmanlılar devrinde vergiler eskisinden daha az değildir; ancak önceleri yürürlükte olan mecburi işçilik sistemi kaldırılmış ve köylerin ödeyecekleri vergi miktarı belirli hale getirilmiştir.

Arnavutluk halkı, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim sınıfı içinde çok belirgin bir yere sahipti. Aralarında Gedik Ahmed, Koca Dâvud, Dukakinzâde Ahmed, Lutfi, Kara Ahmed, Koca Sinan, Nasuh, Kara Murad ve Tarhuncu Ahmed paşaların da bulunduğu en az otuz iki sadrazamın Arnavut asıllı olduğu bilinmektedir. Kapıkulu askerleri arasında da Arnavutlar daima ekseriyeti teşkil etmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Bosna gibi Arnavutluk'ta da devşirme sisteminin uygulanmış olmasıdır. Osmanlı imparatorluk teşkilâtındaki timar sisteminin bozulması ve malî sistemin zayıflaması diğer bölgelerde olduğu gibi Arnavutluk'ta da menfi tesir yapmıştır. Timar sisteminin bozulması ve merkezî otoritenin zayıflaması XVI. yüzyılın sonlarında vilâyetlerde geniş **mâlikâne***lerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Malîyenin zayıflaması, yeni vergiler ihdasına ve cizyenin artırılmasına yol açmış, bu da hristiyan nüfusu olumsuz şekilde etkilemiştir. Bu hoşnutsuzluğun tepkileri XVII ve XVIII. yüzyıllarda Katolik dağlıların düşman kuvvetlerle iş birliği yapması şeklinde kendini gösterdi. Devlet arazisinin halka **mîrî arazi*** mukâtaası şeklinde verilmesi ile Arnavutluk'ta **âyan*** sınıfı teşekkül etti. Bu sınıf sonradan her fırsatı kullanarak mîrî arazilerden daha fazla mukâtaalar almayı ve malîkânelerini genişletmeyi başardı. Nitekim, kuzeyde Buşetli ailesi, güneyde Toskalar bölgesinde Tepedelenli Ali Paşa yarı müstakil despotlar şeklinde ortaya çıktılar. Büyük mukâtaalar elde eden Buşetli Mehmed Paşa dağlılarla iş birliği yaparak Bâbüali'ye kafa tuttu ve İşkodra valiliğine yapılacak tayinlerde kendisine danışılmasını istedi (1779). 1796'da Buşetli Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Bâbüali'nin bu mukâataaları geri almak istemesi üzerine oğlu Kara Mahmud Paşa isyan etti. Devleti uzun süre

uğraştıran Buşetli ailesinin son temsilcisi Mustafa Paşa 1832'de II. Mahmud zamanında mağlûp edildi ve Medine'ye **şeyhülharem*** olarak gönderildi. Elinde 200 civarında çiftlik bulunan Tepedelenli Ali Paşa ise elli yıldan fazla devlete isyan halinde kalmış ve Yunanlılar'ı da isyana teşvik etmiştir. 1822'de öldürülmesine kadar Güney Arnavutluk'ta bir hükümdar gibi hareket eden Tepedelenli ile Buşetli ailesi arasında zaman zaman rekabet olmuş, hatta bu durum silâhlı mücadeleye dahi dönüşmüştür.

Berlin Kongresi (1878) kararları arasında bulunan Arnavutluk'un bazı bölgelerinin Karadağ'a verilmesi maddesine karşı çıkan Arnavutlar, Bâbüali'nin desteğiyle Prizren'de Arnavut Milletinin Haklarını Müdafaa Cemiyeti'ni kurdular (13 Haziran 1878). Sonradan Arnavutluk Kralığı'nın kuruluşunda önemli rol oynayan bu cemiyet Yanya, İşkodra, Manastır ve Kosova vilâyetlerini elde tutabilmek için önceleri Osmanlı merkezî idaresinin desteğiyle dağlılara ve Yunanlılar'a karşı mücadele etti; fakat 1881'de otonom bir Arnavutluk fikrini geliştirmeye çalışması üzerine Bâbüali tarafından gönderilen bir ordu ile dağıtıldı. Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi güçlü Avrupa devletleri Arnavutluk üzerinde tesirlerini arttırmak gayesiyle bu otonom hareketleri teşvik ettiler; Rusya da dağlıların toprak iddialarını destekledi. Öte yandan Paris'te ve diğer Avrupa şehirlerinde bulunan Jön Türkler'le temas halindeki Arnavutluk aydınları da otonom bir Arnavutluk'un özlemini dile getiriyorlardı. Arnavutlar'a karşı özel bir siyaset takip eden II. Abdülhamid ise muhafızlarını da onlardan seçerek gönüllerini kazanmaya çalışıyordu. Fakat 1908'de Frizzevik toplantısında Abdülhamid'e karşı alınan tavır ihtilâlcilerin başarısına yardımcı oldu. Meclis-i Meb'ûsan'da İsmâil Kemal, Esad Toptani, Hasan Prishtine gibi nüfuzlu Arnavutluk delegeleri İttihat ve Terakki Partisi'nin takip ettiği merkezî Osmanlıcılık hareketine karşı adem-i merkezîyetçilik fikrini benimseyen Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne katıldılar. 1908'de Manastır Kongresi'nde Arnavutluk eğitim sistemi üzerinde hararetli müzakereler devam ederken silâhlarının toplanmasına karşı çıkan dağlılar arasında isyan patlak verdi. Nihayet 4 Eylül 1912'de başa gelen yeni Osmanlı hükûmeti Arnavutluk'un otonom olma isteklerini kabul etmek zorunda kaldı;

ancak Balkan Savaşı Balkanlar'daki durumu tamamen değiştirdi. Savaşın başlamasından az sonra 28 Kasım 1912'de İsmail Kemal, Avlonya'da Arnavutluk'un istiklâlini ilân etti. Londra Konferansı, Arnavutluk'un müstakil prenslik oluşunu altı devletin garantörlüğü altında benimsedi ise de (29 Temmuz 1913) yeni seçilmiş olan Prens Wilhelm von Wied 3 Eylül 1914'te ülkeyi terketmek zorunda kaldı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Sırbistan İşkodra ve Draç üzerinde hak iddia etti. Ülkelerinin parçalanmış olduğunu gören Arnavutluk liderleri 21 Ocak 1920'de Lushnje şehrinde bir kongre topladılar ve Arnavutluk'un istiklâlini talep ettiler. Tiran'da millî bir hükümet kuruldu ve hükümet taraftarı çeteler İtalyanlar'ı 24 Aralık 1914'ten beri işgal altında tuttukları Avlonya'dan çıkardılar. Nihayet İtalya, 3 Ağustos 1920'de imzalanan Tiran Antlaşması ile Arnavutluk'un istiklâlini kabul etti.

Küçük Arnavutluk Devleti istiklâlinin ilk yıllarında (1921-1924) mücadeleli bir parlamento devri yaşadı. Batıda ve merkezî bölgelerde toprak sahibi olan müslüman beyler Fan S. Noli başkanlığındaki Halk Partisi ile çatışma haline geldiler. Gelişen ihtilâl hareketi, Başbakan Ahmed Zogu'yu Yugoslavya'ya kaçmaya zorladı. Ancak Zogu 24 Aralık 1924'te Yugoslav desteği ile tekrar ülkesine döndü ve anayasa meclisinin cumhuriyet idaresini kabul etmesi üzerine cumhurbaşkanı seçildi (31 Ocak 1925); üç yıl sonra ise kral ilân edildi (Eylül 1928). İtalyanlar'ın 6 Nisan 1939'da ülkesini işgal etmelerinden bir gün önce yurt dışına kaçan Ahmed Zogu, on beş yıllık yönetimi süresince İtalya ile imzaladığı bir seri anlaşmalar sonucu ülkeyi genel hatlarıyla İtalya'nın himayesi altına sokmuştur.

1939-1944 yılları arasında Arnavutluk İtalyanlar ve Almanlar tarafından idare edildi. Bugünkü Arnavutluk'un resmi kuruluş tarihi, işgalden kurtulduğu gün olan 29 Kasım 1944'tür. 10 Kasım 1945'te İngiltere, Amerika ve Rusya, Arnavutluk'ta Enver Hoca'nın idaresinde seçimleri gerçekleştirmek şartıyla geçici bir hükümet kurulmasını kabul ettiler. 2 Aralık 1945 seçimleri neticesinde sosyalistlerin hâkim bulunduğu bir parlamento oluştu. Önceleri İngiltere ve Amerika'nın vetosu sonucunda Birleşmiş Milletler'e giremeyen Arnavutluk 15 Aralık 1955'te teşkilâta kabul edildi. 1961'de Arnavutluk'un siyasî faaliyetlerini kendi

doğrultusu dışında bulan Rusya diplomatik ilişkilerini kesti; Arnavutluk da Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgalinin ardından Varşova Pakti'nden ayrılma kararı aldı (1968). Daha önce Çin ile başlamış olan yakınlaşma 1964 başında Chou En-Lai'nin Arnavutluk'u resmen ziyaret etmesiyle kuvvet kazandı; ancak daha sonraları Çin ile Amerikan ilişkilerinin gelişmesine bir tepki olarak Arnavutluk-Çin münasebetleri zayıfladı ve Mao'nun ölümünden sonra da bütün ilişkiler tamamen kesildi (1978). 1976'da kabul edilen yeni anayasayla devletin adı Arnavutluk Halk Cumhuriyeti olarak belirlendi. 11 Nisan 1985'te ölen Enver Hoca'nın yerine parti genel sekreterliği-ne Ramiz Alia getirildi.

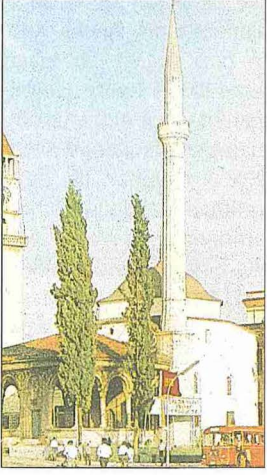
III. DİN

732'de İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanan Arnavutluk 1054'te Roma ile Bizans arasında bölüştü. Kuzey Arnavutluk Roma'nın hukukî egemenliğinde kaldı ve Normanlar'la Angevinler ülkede Katolikliği kuvvetlendirdiler. Antivari, Arnavutluk Başpiskoposluğu'nun, Draç da Makedonya Başpiskoposluğu'nun merkezi idi. Ortodoks Arnavutluk ise Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı bulunuyordu. Osmanlılar İstanbul'un fethinden sonra genel politika olarak Ortodoks Kilisesi'nin hâmisi sıfatıyla Katolikliğe karşı Ortodoksluğu desteklediler. Ancak yine politik sebeplerle Arnavutluk Katolik Kilisesi'ne müsamaha gösterdiler. Bu arada bazı Ortodoks Arnavutlar da Güney İtalya'ya göçerek papanın hâkimiyetinde kendi özel kiliselerini devam ettirdiler.

Arnavutlar'dan Müslümanlığı ilk kabul edenler, Osmanlılar'dan timar sahibi olan beylerdi. Genellikle sanıldığından aksine, arazilerini timar olarak elde tutabilmeleri için İslâm'a girmeleri şart koşulmuyordu, Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları timar almaları için yeterliydi. XV. yüzyıl boyunca hristiyanlara timar verilmiştir ve bu da Osmanlı Devleti'nin bölgede İslâmiyet'i yaymak için herhangisi bir baskı kullanmadığını göstermektedir. Muhtemelen bu serbest siyaset sonucunda Arnavutluk ahalisi İslâm'a ısınmış, ihtidalar çoğalmış ve Fâtih Sultan Mehmed tarafından 1466'da kurulan İlbasan ve Tesalya Yenişehri gibi şehirler kısa sürede müslümanların merkezi haline gelmiştir. İslâmiyet'in genel olarak yüksek tabakadan aileler arasında kolayca benimsendiği ve bu yüzyılın sonlarında gönüllü ihtidalar neticesin-

de sadece birkaç hristiyan timar sahibinin kaldığı bilinmektedir. Ancak XVII. yüzyılda gelişen bazı olaylar bir kısım hristiyanın istemedikleri halde İslâmiyet'i kabul etmelerine yol açmıştır. Bu yüzyılın başlarında Venedikliler ve Avusturyalılar, Katolik Arnavutlar ile cizye miktarının artırılması sebebiyle hükûmete karşı memnuniyetsizliklerini belli eden Ortodoks Sırlar'ı ayaklanmaya teşvik ettiler. 1614'te kilise yetkililerinin Kuçi'de yaptıkları toplantıda papadan yardım istenmesine karar verildi; 1622'ye doğru da Güney Sırbistan ve Arnavutluk'ta ilk Fransisken misyonerleri görülmeye başladı. Katolik Arnavutlar ve Sırlar 1649'da Venedikliler'le, 1689-1690'da da Avusturyalılar'la iş birliği yaptılar. Bu yeni durum, Osmanlı Devleti'ni orada mukabil tedbirler almaya zorladı. Bu tedbirlerden kurtulmak için Peç, Prizren, Yakova ve Kosova civarındaki kısmen Arnavut olan hristiyan nüfusun bir kısmı kitle halinde göç etti; kalanlar ise İslâm dinine girdiler. Fakat bunların birçoğu içlerinden Hristiyanlığa bağlı kalmışlardır ve bu sebeple kendilerine halk arasında "alaca inançlı" mânasına gelen Laramanë denilmiştir. İslâm'a giriş Buşetliler ve Tepedelenli Ali Paşa zamanında yeni bir hız kazanmıştır. Bektaşî olan Tepedelenli'nin pek çok köye İslâm'ı zorla benimsettiği kabul edilmekte ve onun zamanında Bektaşîliğin Arnavutluk'ta büyük bir gelişme kaydettiği bilinmektedir.

Bağımsızlığını Osmanlı Devleti'nden 1912 yılında alan Arnavutluk'ta müslümanların durumu ülkenin siyasî gelişmeleriyle yakından ilgilidir. Siyasî belirsizliklerin ve karışıklıkların yaşandığı 1921 öncesinde müslümanlar Millî İslâm İttifakı adı altında teşkilâtlanmışlardı. Bu teşkilât İstanbul'daki şeyhülislâmlığa bağlıydı ve hutbeler halife adına okunuyordu. 1921 yılında meşihat makamına olan bu bağlılık son buldu; 1923'te de Tiran'da toplanan Birinci İslâm Cemaati Kongresi'nde alınan bir kararla bu ülkedeki müslümanlar hilâfet makamından resmen ayrıldılar ve İslâm dünyasından bağımsız olarak örgütlendiler. Bağımsız örgütlenmenin arkasından bazı reform çabaları geldi. Peçe ve çarşafın kaldırılması, birden fazla kadınla evliliğin yasaklanması gibi kararlar İslâm dünyasında şiddetli tepki gördü. Bu dönemde 560.000 civarında müslümanı içine alan Arnavutluk İslâm Cemaati Tiran'daki başmüftüye bağlanmış ve dinî mesele-

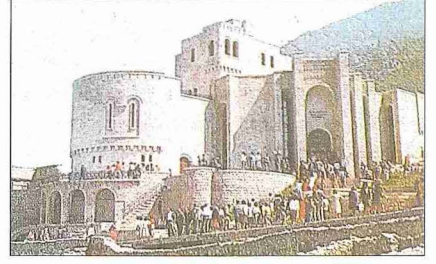

XVIII. yüzyıl sonlarına ait
Edhem
Bey Camii -
Tiran

lerin halli için başmüftünün başkanlığında altı üyeli Yüksek Şariat Konseyi teşkil edilmişti. Ahmed Zogu'nun yönetimi döneminde Tiran'da II. İslâm Cemaati Kongresi toplandı (1929) ve müslümanlarla ilgili önemli kararlar alınarak cemaat yeniden örgütlendi. Buna göre müslümanların dinî yönetimi için bir genel konsey, bir dâimî konsey ve vilâyet konseyleri oluşturuldu; genel konsey delegeleri tarafından seçilen Tiran'daki başmüftü cemaatin başkanı olarak belirlendi. Cemaat başkanı, dört il müftüsü ve müftülerin bulunmadığı şehirlerden gelen altı delege genel konseyi teşkil ediyordu. Tiran'daki Berat Medresesi dışında kalan bütün medreseler kapatıldı ve bu medrese de iki yıl sonra Tiran İslâm Enstitüsü'ne dönüştürüldü. Bu kurumda 1935'lerde 100'den çok öğrenci okuyordu ve yedi yıllık öğrenimlerini bitiren başarılı öğrenciler yüksek öğrenim için Kahire ve Lahor'a gönderiliyorlardı. 1934'lerde ülkede 560 cami olduğu bilinmektedir. Bunların bakım ve korunması İslâm Cemaati ve müslüman halk tarafından sağlanıyor, burada çalışanların ücretleri de yine cemaat tarafından temin ediliyordu. İslâm Cemaati'nin bütçesini vakıf gelirleri, müslüman halkın ödediği dinî vergiler ve devlet yardımı meydana getirmekteydi. Kral Zogu zamanında İslâmiyet'in etkinlik alanının giderek daraldığı görülmektedir. Müslümanlar arasındaki bütün anlaşmazlıklara devlet mahkemeleri bakmaya başladı; evlenme ve benzeri akideler medenî hukuka göre düzenlendi. 1939'da İtalya Arnavutluk'u işgal edince buradaki müslümanlar için bir ulemâ konseyi oluşturuldu ise de önemli bir statü değişikliğine gidilmedi. İtalyan işgal yönetimi savaş sırasında İslâm'dan faydalanmaya çalıştı ve halka dağıtılan bro-

şürlerle müslümanlar İngilizler'e karşı cihada davet edildi. Ayrıca İtalyanlar camileri de bazı sosyal faaliyetler için kullanmışlardır. 1943'te ülkenin Almanya tarafından işgal edilmesi ise müslümanların yönetimine herhangi bir değişiklik getirmedir.

Kasım 1944'te Enver Hoca'nın iktidara gelmesi ve komünist bir yönetim kurmasından önce müslümanlar, sahip oldukları çeşitli vakıfları, nisbeten özerk kurumları ve İslâmî yayınları ile toplum hayatında oldukça etkili bir yere sahiptiler. 1929 tarihli anayasanın bütün dinlere ve inançlara eşit derecede serbestlik ve ibadetlerin yerine getirilmesine kolaylık tanımış olması, nüfusun çoğunluğunu temsil eden müslümanlar için iyi bir imkân oluşturmuştu. Enver Hoca'nın iktidara geldikten sonra başlattığı şiddet politikasından ise en çok müslümanlar etkilendiler. Mart 1946'da ilân edilen yeni anayasada bütün vatandaşların dil, din ve ırk bakımından eşit olduğu, vatandaşların din ve inanç hürriyetinin devletçe garanti altına alındığı, dinî cemaatlerin ibadetlerini serbestçe yapabilecekleri, dinin çıkarlara alet edilmesi ve dinî nitelikli siyasî teşkilâtların kurulmasının yasak olduğu belirtilmekle birlikte müslümanlar üzerindeki baskı giderek arttı. Mayıs 1945'te Tiran'da toplanan III. İslâm Cemaati Kongresi'nde müslümanlara yeni bir statü getirildi. Devlet müslümanların vakıflarına el koydu, sahip oldukları her türlü yayın organını kapattı; hacca gidiş yasaklandı, cuma namazı kılmak ve ramazan ayında oruç tutmak zorlaştı. 1945'ten sonra bu ülkeden hiç kimse hacca gidememiştir. Enver Hoca, Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelmesinden sonra çok daha katı bir dinsizlik politikası başlatıp dine

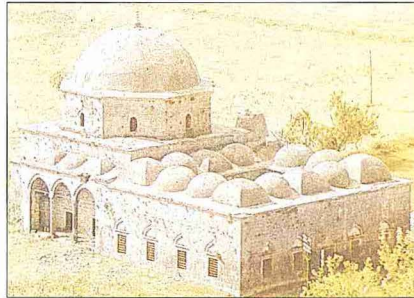

Tiran'ın kuzeyindeki Akçahisar Kalesi

karşı tam bir savaş açarak halkı mücadeleye çağırdı ve 1966'da ülkedeki bütün dinî yerleri kapattı. 28 Aralık 1976'da ise kabul edilen yeni anayasa ile din tamamen dışlanarak devletin hiçbir din tanımadığı, ateizm propagandasını destekleyip geliştireceği, dinî kuruluşların ve dinî propagandanın her çeşidinin yasaklandığı belirtildi. Bu sebeplerle Enver Hoca'nın dine karşı politikasından müslümanlar çok zarar görmüşlerdir. Enver Hoca zamanında önce Yugoslavya (1945-1948), sonra Sovyetler Birliği (1948-1961), daha sonra da Çin Halk Cumhuriyeti'ne (1963-1978) yönelen Arnavutluk'un dışarıya iyice kapalı bir siyasî sistem uygulaması dolayısıyla ülkede 1945 sonrasında müslümanlar hakkında yeterli bilgi elde edilememektedir. 1967'de müslüman nüfusun 1.300.000 ile 1.400.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bugün resmî kayıtlarda Arnavutluk'ta müslüman görülmediğinden gerçek durumu tesbit etmek güçleşmektedir.

Arnavutluk'taki dinî hayatın gelişmesinde tasavvuf ve tarikatların etkisi büyük olmuştur. Özellikle Bektaşilik ülkede çok yaygındır. Bektaşiler 1920 öncesinde Türkiye'deki Bektaşiler'e bağlı iken 1922'de Tiran'da toplanan ilk kongrede alınan kararla bu tarihten sonra bağımsız şekilde örgütlendiler. 1923'te toplanan ikinci kongreden sonra Bektaşî cemaati resmî bir statü kazandı. Bu yıllarda ülkenin çeşitli şehirlerinde kırk üç Bektaşî tekkesi olduğu bilinmektedir. 1929'da Tiran'da toplanan III. Bektaşîler Kongresi'nden sonra Bektaşîler yeniden örgütlendiler. Buna göre örgütün başında ikamet yeri Tiran olan bir büyükdede (kryegijsh), onun altında beş dede (gjyshe), onların altında çeşitli tekke babaları, ardından dervişler, muhibler ve aşıklar geliyordu. Ayrıca Gülşeniyye, Halvetiyye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Ti-

Bușetli Mehmed Paşa Camii'nin minaresi yıkıldıktan sonraki durumu - İşkodra

câniye tekkeleri de vardı. 1933'lerde Bahâîlik de gelişme gösterdi. 1936'da ülkedeki bütün tarikat temsilcileri Tiran'da bir toplantı yaparak ortak bir kuruluş (Drita Hyjnore) ve bunun yayın organı *Njeriu*'nun tesisine karar verdiler. Bu yayın organının dışında 1945 öncesinde pek çok süreli yayın neşredilmiştir. Ancak 1946'dan sonra tasavvuf ve tarikatlarla ilgili yayınlar da son bulmuştur. Enver Hoca zamanında devletin baskısından etkilenen tarikatların 1945'ten sonraki durumları hakkında da sağlıklı hiçbir bilgi yoktur.

IV. DİL ve EDEBİYAT

İşkombi nehrinin kuzeyinde Gega, güneyinde Toska adlarıyla kabaca iki ana lehçeye ayrılan Arnavutça Hint-Avrupa dil ailesinden bir dildir ve Arnavutluk dışında başta İtalya, Yugoslavya, Yunanistan, Bulgaristan ve Ukrayna'nın bazı bölgeleri olmak üzere çeşitli yerlerde de konuşulur. Devletin bugünkü resmî dili Toska lehçesidir. XIX. yüzyılın sonlarına kadar kendine has bir alfabesi olmayan Arnavutça'nın en eski yazılı örnekleri XIV. yüzyılda Yunan, XV. yüzyılda da Latin harfleriyle yazılmış bazı dinî metinlerden ibarettir. XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda, daha çok İtalya Arnavutları'nın yayımladıkları eserlerde Latin, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı eğitimi görmüş Arnavut aydınlarının yayımladıkları eserlerde de Osmanlı harfleri kullanılmıştır. 1879 tarihinde ise İstanbul'da II. Abdülhamid'in muvafakati ile kurulan Arnavut Cem'iyet-i İlmîyesi'nin kabul ettiği, ünlü lügatçı Şemseddin Sâmî'nin yirmi altısını Latin ve onunu Yunan harflerinden alarak hazırladığı ilk millî alfabe kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bir süre sonra yasaklanan bu yazının yerine, Arnavut Dil Kongresi'nde (Manastır 1908) benimsenen tamamı Latin harflerinden oluşturulmuş bugünkü alfabe getirilmiştir.

Ergiri
Kasrı
Camii -
Arnavutluk

Arnavutluk edebiyatında İslâmî etki XVIII. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu tarihten önce ise Türk edebiyatında, Kanûnî döneminin güçlü şairlerinden Yahyâ Bey (ö. 1576) ve IV. Murad'a Osmanlı Devleti'nin gerileyiş sebepleriyle ilgili bir risâle sunan Koçi Bey gibi Arnavut kökenli kişilere rastlanmaktadır. Maçizâde'nin Arap alfabesiyle Arnavutça olarak yazdığı ilk kasidesi, Beratlı Nazîmî'nin (ö. 1760) ikisi Türkçe, biri Arnavutça üç divanı, Beratlı Süleyman Nâibî'nin (ö. 1771) bir kısmı bestelenmiş ve günümüzde bile söylenen lirik şiirlerden meydana gelen divanı İslâmî etkinin ilk işaretlerindendir. Ölgünlü Hâfız Ali Rizâ'nın Türkçe kelime ve deyimlerin Arnavutça tercümesi olan *Bediü'l-mukattar*'ı, manzum olarak kaleme aldığı *Acîbü'l-manzar* adlı Türkçe-Arnavutça ve bunun karşılığı olan *Garîbü'l-mebsar* adlı Arnavutça-Türkçe lügatları ile *Mevlid*'i; Tâhir Efendi Popova'nın Arap harfleriyle 1835'te İstanbul'da basılan ve ilk Arnavutça şiir kitabı olan *Vehbiyye*'si (bu eser 1907'de Sofya'da ve 1960'da Priştine'de Latin harfleriyle neşredilmiştir); Molla Ramazan İşkodra'nın *İlmihâl*'i, manzum *Risâle-i Sûfiyye*'si ve *Nasîhatü'd-dîn fi hıfzî'l-lisân*'ı; Konsipollü Mehmet Çâmî'nin (ö. 1844) *Yûsuf ile*

Züleyhâ'sı; Bektaşî Dâlib Fraşerî'nin Fuzûlî'nin *Hadikatü's-süadâ*'sını geçmek için yazdığı ve 1842'de bitirdiği 56.000 beyitlik manzum *el-Hadîka*'sı; Şâhin Fraşerî'nin *Muhtarnâme*'si Arnavut dilinde Arap harfleriyle yazılmış eserlerdir. 1789'da Osmanlı-Avusturya savaşına katıldığı bilinen ve *Târîhu İbrâhim maa Hâcer ve Sâre, Sîret* ile Arnavutça yazılan ve 204 beyitten oluşan *Mevlid*'in yazarı Hasan Ziko Kanberî, *el-İlâhiyyât ve nukatü'l-beyân* adlı eserlerin şairi Şeyh Yûnus (ö. 1909), Beratlı Süleyman Ramazan Türk edebiyatının tesiriyle eserlerinde Arapça, Farsça kelimelere çok fazla yer vermişlerdir. Arnavut dilinin en önemli eserleri Fraşerli Abdül Bey (Abdullah Hüsnü, ö. 1892), kardeşi Şemseddin Sâmî (ö. 1904) ve ağabeyi Mehmed Naîm (ö. 1900) ile İşkodralı Vasa Paşa'nın (Paško Vaso, ö. 1892) İstanbul'da kurdukları Arnavut Cem'iyet-i İlmîyesi tarafından yayımlanmaya başladı. Bu cemiyetin amacı her iki lehçeyi ve bütün ağızları içine alan ortak bir Arnavut dili ortaya koymak ve benimse-dikleri yeni alfabenin yardımıyla bu dilin yaygınlaşmasını temin etmektir. XIX. yüzyıl Arnavut edebiyatının en güzel eserleri bu cemiyet mensupları tarafından yazılmış ve yayımlanmıştır. Bunlardan Şemseddin Sâmî'nin *Besa yâhud Ahde Vefâ* (1292) adlı piyesi, *Arnavutluk Ne İdi? Nedir? Ne Olacak?* adlı tarihî kitabı ve Arnavutça grameri, Mehmed Naîm'in *Davar ve Çiftlik* (1886) ve *Bahar Çiçekleri* (1890) adlı şiir kitapları ile *İskender Bey Târîhi* (1899) ve genellikle dinî konuları işlediği *Dersler* Arnavut edebiyatının en önemli eserleri arasında sayılmaktadır. XIX. yüzyıl Arnavut edebiyatı, Doğu edebiyatından yapılan tercümelerle de zenginleştirilmeye çalışılmıştır. *Kaşide-i Bürde*, Birgivi'nin *eş-Tarîkatü'l-Muhammediyye*'si, Şeyh

İskender Bey
Meydanı -
Tiran

Sa'dî'nin *Gülüstan*'ı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin Arnavutluk'la ilgili bölümleri, *Bin Bir Gece Masalları*'ndan ve Nasreddin Hoca fıkralarından seçmeler bu tercümelerin başlıcalarıdır. Dönemin önemli dergilerini Koniçalı Fâik Bey (Thrang Spiro) Londra'da *Albania*, Brüksel'de *Küçük Albania* ve Boston'da *Djell* (güneş) adları altında çıkarmıştır.

XX. yüzyılın başlarında Arnavutça'nın ortak bir yapıya yöneltilmesi ve Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet oluşu, edebiyatta ve yayın hayatında yeni bir çığır açtı. Ortak dil çalışmaları ve özellikle bu dönemde kurulan edebiyat komisyonunun çalışmaları sonucu sözlükler ve gramer kitapları çıkarılmaya başlandı. Tiran'da bulunan Şeriat Şurası "Kur'an tefsiri", "dinî araştırmalar", "amelî, dinî mâlumat", "cuma günü öğütleri" gibi konularda birçok kitap yayımladı. Murad Bey Top-tani'nin *Malli-i Afdheut* (vatan hasreti) adlı ağırtı, Hâfız Ali İşkodra'nın *Mevlid*'i, İbrâhim Hâfız Dallı'nın *Kur'an Shqip*'i (Kur'an tefsiri) diğer önemli eserler arasındadır. Ayrıca 1920'de Tiran'da *Zann-i Nalte* (yüksek ses) adında İslâmî bir dergi yayımlanıyordu. *Sultan Hamid* adlı tarihî romanın yazarı Kadriye Hanım, kitabı neşredilen ilk Arnavut kadın yazar sıfatını kazandı. Arnavutluk halk edebiyatı masallar, halk şiirleri, bilmece ve atasözleri açısından çok zengindir.

1945 sonrası Arnavut edebiyatında ortaya konulan eserlerde, toplumda meydana gelen sosyal ve iktisadî değişmelerin büyük etkisi görülmeye başladı. Sosyalist düşüncenin hâkim olduğu devlet kendi sistemine ters düşen eserlerin yayımlanmasına izin vermeyince yazılan kitaplar bu sisteme uygunluk göstermek zorunda kaldı. Sistemin din ve dinî düşüncelere karşı sert tutumu da bu sahada eser çıkmasını engelledi; hatta elde bulunan dinî eserlerin okunması yasaklandı. Arnavut edebiyatı bu dönemde daha çok romancılık sahasında gelişme gösterdi; İsmail Kadere roman yazarlarının en önemlilerindendir.

V. MİMARİ ESERLER

Osmanlılar devrinde Arnavutluk diye bilinen yerlerin yerleşim merkezlerinden bir kısmı bugün Yugoslavya ve Yunanistan sınırları içinde kalmıştır. Halen Yugoslavya'da bulunan Ölgün, Manastır, Ohri gibi birçok şehirdeki cami, medrese, han, hamam, kervansaray, köprü vb. eserler eski kayıtlarda Arnavutluk san-

cağı içinde gösterilmektedir. Arnavutluk sınırları içinde kalmış Akçahisar, Avlon-ya, Berat, Draç, Ergiri Kasrı, Görice, İlibasan, İşkodra, Tepedelen gibi yerlerdeki 1000'e yakın tarihî eserden (bir listesi için bk. Ayverdi, IV, 420) ne kadarının bugün ayakta durduğu kesin olarak bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 104-130; VIII, 610-744; *Une Confédération Orientale: Comme Solution de la Question d'Orient*, Paris 1905, s. 113-129; M. E. Durham, *High Albania*, London 1909; a.mlf., "Albania Past and Present", *As.Af.*, IV/1 (1917), s. 4-16; N. Jorga, *Brève histoire de l'Albanie et du peuple Albanais*, Bucarest 1919; A. Baldacci, *Studi Speciali Albanesi*, Rome 1932-33, 1938, I-III; J. G. Kerpoupolos, *Albanie, ouvrages et articles de revue parus de 1555 à 1934* (nşr. Flamme), Athens 1934; T. W. Arnold, *The Preaching of Islam*, London 1935; J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1937; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, İndeks; C. S. Coon, *The Mountains of Giants: A Racial and Cultural Study of the North Albanian Mountain Geghs*, Cambridge, Mass. 1950; M. Hasluck, *The Unwritten Law in Albania*, Cambridge 1954; a.mlf., "The Nonconformist Moslems of Albania", *MW*, XV/4 (1966); Halil İnalıcık, *Sûreti-İ Defteri-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954; a.mlf., "İskender Bey", *İA*, V/2, s. 1079-1082; a.mlf., "İskender Beg", *Eİ²* (İng.), IV, 138-140; a.mlf.—S. E. Mann, "Arnawutluk", *Eİ²* (İng.), I, 650-658; S. Skendi, *Albania*, New York 1956; a.mlf., "Religion in Albania During the Ottoman Rule", *SOF*, XV (1956), s. 311-327; Mehmet Shehu, *On the Experience of the National Liberation War and on the Development of the National Army*, Tirana 1963; Kristo Frasheri, *The History of Albania*, Tirana 1964; Zeynullah Özyaşar, *Manzûmetü'l-mevlid fi fa'zli'l-mevcûd bil-işânî'l-Arnaûf*, Dimaşk 1970; Ramazan Mafmullaku, *Albania and the Albanians*, London 1975; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri* IV, s. 420; Muhammed Mofaku, *eş-Şekâfetü'l-Albaniyye fi'tebcediyyeti'l-'Arabîyye*, Küveyt 1983; a.mlf., "el-Albâniyyûn", *MMLADm.*, LXIII/4 (1988), s. 677-684; *The Statesman's Year Book 1984-1985*, London 1984, s. 63; A. Popovic, *L'Islam balkanique*, Berlin 1986, s. 11-65; a.mlf., "La Situation actuelle des communautés musulmanes des Balkans, de la Hongrie, de la Pologne et de la Finlande", *L'Islam en Europe à l'époque moderne (Actes)*, Paris 1985, s. 108-110, 129-153; Hans Joachim Kissling, "Zur Frage der Enfange des Bektasitums in Albanien", *Oriens*, XV, Leiden 1962, s. 281-286; Hasan Kaleşi, "Arnavut Hikâyelerinde Türk Tesirleri", *TDA*, sy. 8 (1980), s. 145-203; George W. Gawrych, "Tolerant Dimension of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire; The Albanian Community, 1800-1912", *IJMES*, XV (1983), s. 519-536; Stephen R. Bowers, "The Islamic Factor in Albanian Policy", *JIMMA*, V/1 (1984), s. 123-135; K. Süsseim, "Arnavutluk", *İA*, I, 573-592; *EBR*, I, 417-423; M. L. Chaumont, "Albania", *Eİr*, I, 806-810.

MUSTAFA L. BİLGE

ARNOLD, Sir Thomas

(1864-1930)

İslâm medeniyeti ve
sanat tarihi üzerine yayınları bulunan
İngiliz müsteşrik.

19 Nisan 1864'te doğdu. Lise öğrenimini Cambridge'te Magdalene College'de gördü. 1888-1898 yılları arasında Hindistan'da Aligarh'ta Mohammedan Anglo - Oriental College'de felsefe öğretmenliği yaptı. 1898-1904 yıllarında Lahor'da Government College'de felsefe profesörü olarak ders verdi. 1904'te İngiltere'ye dönerek 1909'a kadar India Office'te yardımcı kütüphanecilik yaptı. 1909-1920 yılları arasında İngiltere'de Hindistan'dan gelen öğrencilere öğretim danışmanı olarak çalıştı. *Encyclopaedia of Islam*'ın birinci nesrinin ilk İngiliz editörü de olan Arnold, 1921'de Londra Üniversitesi'nde Arap ve İslâm araştırmaları profesörlüğüne getirildi ve ölümüne kadar bu görevde kaldı. Aynı yıl kendisine "Sir" unvanı verildi. 9 Haziran 1930'da öldü.

Eserleri. 1. *The Preaching of Islam* (London 1896). Başlangıçtan XX. yüzyıla kadar İslâm'ın yayılış tarihini müsbet bir bakışla ele alan Arnold, sağlam inanç esaslarına sahip bulunmasının İslâmiyet'in yayılışında en önemli faktör olduğunu, diğer din mensuplarına büyük müsamaha gösterildiğini ve Müslümanlığı benimsemeleri için kendilerine asla baskı yapılmadığını belirtmekte ve müsteşriklerin İslâmiyet aleyhine birçok iddialarına cevap vermektedir. Arnold'un gözden geçirerek yaptığı yeni ilâvelerle 1913 yılında tekrar neşredilen bu eser daha sonra New York, Londra ve Lahor'da defalarca basılmıştır. Bu önemli eseri Muhammed İnâyetullah Urduca'ya (*Muhammed Da'vete İslâm*, Agra 1898); Ebû'l-Fazl İzzetî (*Târîh-i Güstereş-i İslâm*, Tahran 1354 hş.) ve Habîbullah Âşûrî (*İllet-i Güstereş-i İslâm*, Tahran 1357 hş.) Farsça'ya; Hasan İbrâhim Hasan, İsmâil en-Nehrâvî ve Abdülmecid Âbidin (*ed-Da'vete ile'l-İslâm*, Kahire 1947, 1957, 1970) Arapça'ya tercüme etmişlerdir. Halil Hâlid'in Türkçe tercümesi de (*İntişâr-ı İslâm Tarihi*, İstanbul 1343) Hasan Gündüzler tarafından sadeleştirilerek aynı adla neşredilmiştir (*İntişâr-ı İslâm Tarihi*, Ankara 1971, 1982). 2. *The Caliphate-Exposition of the Political Theory and its History* (Oxford 1924; London 1965). Yazarın ikin-